

COLOMER I POUS, Eusebi (1997): *El pensament als Països Catalans durant l'Edat Mitjana i el Renaixement*. Barcelona: IEC; PAM, 288 p. (Scripta et Documenta, 54).

El 27 de novembre de 1997, quan el llibre que ressenyem ja era al carrer però encara no se n'havia fet la presentació oficial, morí el professor Eusebi Colomer. S'estroncà així, de sobte, una llarga i fecunda carrera, tant pel que fa a la investigació com pel que fa a la docència. L'amplíssim llegat de Colomer, si l'haguéssim de reduir a categories fàcilment etiquetables, abasta dos grans àmbits d'interès. D'una banda, el que fa referència a la teologia medieval i la transició vers el Renaixement, en el qual s'inclou la seva tesi doctoral, publicada el 1961, sobre la figura del teòleg quatrecentista alemany Nicolau de Cusa; també sota aquest epígraf es pot incloure la seva altra gran aportació, juntament amb *El pensament als Països Catalans*, a l'estudi de la filosofia medieval en l'àmbit català, o amb connexions amb l'àmbit català: *De la Edad Media al Renacimiento: Ramón Llull, Nicolás de Cusa, Juan Pico della Mirandola*, aparegut el 1975 i on ja és de destacar el seu interès per l'Art lullliana i la influència que exercí en pensadors europeus posteriors; dintre d'aquest primer grup cal també fer esment al llibre *Movimientos de renovación. Humanismo y Renacimiento*, publicat en les mateixes dates que l'obra que ressenyem. El segon gran àmbit al qual Colomer dedicà els seus esforços va ser el de la filosofia alemanya, i singularment a l'obra de Heidegger, sense deixar de banda la producció d'altres pensadors, com recull al seu *El pensamiento alemán de Kant a Heidegger*, aparegut en tres volums entre els anys 1986 i 1990. També s'interessà per la difusió del pensament de Teilhard de Chardin, sobre el qual va escriure un parell de monografies i de qui publicà una antologia de textos.

Com digueren Ramon Alcoberro i Lola Badia a la necrològica que van dedicar a l'estudiós jesuïta a les pàgines de la revista *Studia Lulliana*. Vol. XXXVII (1997 [1998]), p. 155-158, el llibre *El pensament als Països Catalans* «ha estat, sense que el seu autor s'ho proposés, el seu testament com a historiador de la filosofia catalana», amb el qual «assumeix la funció de posar al dia el treball dels germans Tomàs i Joaquim Carreras Artau dels anys 1939-1943». És evident que, per a Colomer, la recopilació que comentem no pretenia ser més que això, una compilació d'estudis publicats anteriorment, amb bibliografia actualitzada i ordenats de forma orgànica, de manera que es donés una coherència cronològica i temàtica al conjunt, a partir de la qual continuar les seves investigacions (en aquest sentit, són de destacar els nombrosos estudis que elaborà i publicà després d'haver donat per enllestit el llibre, l'any 1993 —el desfasament entre aquesta data i la de l'aparició del volum es deu a «causes alienes a la voluntat de l'autor»). De totes maneres, encara que Colomer, contradint el títol de l'obra, consideri d'entrada que «Aquest llibre no és cap història del pensament català durant l'Edat Mitjana i el Renaixement», sí que es pot afirmar que *El pensament als Països Catalans* és la síntesi més actualitzada i completa de què disposem de la filosofia —o la teologia, si voleu— elaborada per autors d'àmbit català en el període comprès entre Ramon Llull i Joan Lluís Vives.

El volum s'organitza en sis grans apartats, el primer dels quals presenta una visió de conjunt «de l'Escolàstica a l'Humanisme». Aquesta panoràmica, a més de fixar-se en les coincidències i relacions que s'estableixen entre els diversos autors, cerca posar de manifest que la filosofia catalana medieval s'inscriu plenament, a diferència de la d'altres territoris peninsulars, en el moviment escolàstic europeu. Colomer hi duu a terme una primera aproximació a determinats temes que desenvolupa amb més profunditat en capítols posteriors —en algun cas, centrant-se sols en algun aspecte concret. Així, hi fa una síntesi biobibliogràfica de Ramon Llull, sobre el qual, a més, introdueix la qüestió de l'Art, el sistema ideat pel beat per tal de provar la veritat de la fe cristiana per «raons necessàries». També remarcable per les seves aportacions en el camp de l'apologètica és el domini Ramon Martí, autor del *Pugio fidei contra iudaeos*. A continuació és el torn d'Arnau de Vilanova, metge de reis i papes i autor d'un bon nombre de tractats sobre medicina que, tot i que s'hi desenvolupa una metodologia de caràcter empirista, es poden qualificar d'escolàstics; al mateix temps, però, va redactar un seguit d'opuscles de tipus doctrinal, inspirats en la tradició que prenia

el seu punt de partida en l'obra de Joaquim de Fiore, sobre la imminent vinguda de l'Anticrist i la necessitat d'una profunda reforma de caràcter espiritual, en els quals es mostra radicalment contrari a actituds especulatives pròpies de l'escolàstica; el seu projecte de reforma evangèlica inclou una concepció de l'home i una epistemologia també de signe espiritual, l'elaboració de les quals es ressegueix al llarg dels escrits doctrinals arnaldians. En aquest primer capítol també es recullen, contextualitzant-les, les aportacions d'altres figures menors de l'àmbit universitari —els «representants de l'escolàstica tradicional»: Guiu Terrena, Guillem Rubió, Joan Bassols, etc.— i, dintre de la literatura moralitzant, de Francesc Eiximenis; les repercussions que, en forma de reacció contrària, tingué a casa nostra la difusió del nominalisme de Guillem d'Ockam, especialment pel que fa a la lògica —és dintre d'aquesta reacció que cal incloure el *Breviloquim logicæ tam realis quam intentionalis* de Nicolau Eimeric i el *Tractatus de suppositionibus* de Vicent Ferrer—; i, finalment, s'analitzen determinats aspectes de l'obra d'alguns autors literaris que Colomer, contràriament al que accepta avui la crítica més solvent, considera com a representants de l'Humanisme literari —Bernat Metge, Ausiàs March, Antoni Canals i Anselm Turmeda—,⁴⁵ i es fan breus aportacions sobre l'Humanisme filosòfic de Sibiuda i Vives.

Els tres apartats següents, que de fet constitueixen el cos principal del llibre, se centren en la figura de Ramon Llull, i específicament en diversos aspectes de la seva apologetica. En primer lloc ens parla de l'Art lulliana, destacant-ne especialment aquells elements que la fan un precedent, encara que llunyà, de la matemàtica actual —i, doncs, de la informàtica. Aquest, diguem-ne, pretext, permet a l'estudiós fer una síntesi, una de les més clarificadores que puguem trobar, de l'estructura i del funcionament del sistema lullà. L'Art, malgrat la seva finalitat principalment religiosa —fou concebuda com un mètode racional de demostració de les veritats de la fe, singularment dels misteris de la Trinitat i de l'Encarnació—, té també, d'una banda, un caràcter deductiu paral·lel al de la lògica aristotèlica i, de l'altra, un vessant inventiu aplicable a totes les ciències. I és que, a partir de la combinació dels elements que la componen, l'Art no sols és útil per a la creació de sil·logismes, fonamentals en el sistema de pensament medieval, sinó que, mitjançant procediments matemàtics senzills i amb l'ajuda de les seves figures, permet sistematitzar i automatitzar la creació d'aquests sil·logismes. Així, doncs, «l'Art lulliana conté aspectes formals que constitueixen un precedent de la moderna lògica matemàtica» (p. 108-09), que podem concretar sobretot en la formalització del llenguatge —en què els signes utilitzats substitueixen les operacions del llenguatge comú— i en el requisit, que es compleix en el cas de les dignitats, o atributs divins, que hi hagi una equivalència entre els elements que es volen combinar.

Una vegada explicat el funcionament de l'Art, l'estudiós passa a analitzar, ja al capítol següent, l'aplicació concreta del sistema a les controvèrsies de tipus religiós. D'entrada és de destacar l'actitud que Llull pren davant de l'apologetica que tenia més a l'abast, la propugnada per Tomàs d'Aquino i per seguidors seus, com ara Ramon Martí, la qual distingia clarament els àmbits d'actuació de la filosofia i de la teologia, de manera que considerava només com a racionalment demostrables els preàmbuls de la fe, però no, en canvi, els articles. Ramon Llull, prescindint de les aportacions tomistes, amplia el camp de la controvèrsia racional a les afirmacions doctrinals de la mateixa fe, amb la qual cosa se situa en un terreny molt més proper a l'epistemologia augustiniana —que es caracteritza, davant del tomisme, per la voluntat d'entendre allò en què es creu. Aquest posicionament, sovint titllat d'anacrònic, és en bona part justificable si pensem que Llull no volia perdre's en estèrils discussions basades en l'*auctoritas* aportada per cada contrincant, sinó que aspirava a trencar aquest cercle viciós; la millor manera d'aconseguir-ho, doncs, és prescindir d'autoritats i demostrar la veritat del cristianisme des d'un punt de vista racional. La seva argumentació, fonamentada en les raons necessàries que li aporta l'Art, parteix de l'acceptació, per part del seu interlocutor, d'uns mínims punts d'acord, referents a l'existència de les dignitats divines (Déu és bo,

45. De totes maneres, són interessants les reflexions que, sobre el terme Humanisme, trobem a les p. 253-57, ja al darrer capítol de l'obra.

Déu és poderós, etc.). Aleshores, continua Llull, si Déu és bo, ha de ser el bé més perfecte possible; el bé difusiu és més perfecte que l'ociós, i no es pot considerar que Déu hagi esdevingut més perfecte després de la creació, ja que això implicaria un cert grau d'imperfecció prèvia. Déu, doncs, abans que actiu *ad extra* cal que ho sigui *ad intra*, idea que justifica la necessitat de l'existència de la Trinitat, eternament activa —Déu Pare engendra el Fill, i d'ambdós procedeix l'Esperit Sant. És en una línia argumentativa similar que es duu a terme la demostració de l'Encarnació, entesa com a manifestació suprema de l'activitat de les dignitats divines al món i expressió de la màxima unió possible entre el Déu creador i la seva creació. El misteri de l'Encarnació, aleshores, esdevé pròpiament la finalitat —i la plenitud— de la creació.

Els plantejaments apologetics lul·lians, elaborats al llarg de diverses obres, experimenten un seguit de canvis, que van des del diàleg obert de les obres inicials, senyaladament del *Llibre del Gentil e dels tres savis*, a la polèmica i a la controvèrsia present en els textos escrits a partir de la dècada dels noranta del segle XIII. Paral·lelament a aquesta evolució, s'observa també un canvi d'actitud pel que fa les preferències lul·lianes d'actuació cristiana a Terra Santa, inicialment més favorables a la missió que a la croada, però que de mica en mica es decantaran vers la segona opció.

La distància que hi ha entre el mètode apologetíc lul·lià i el propugnat pels missioners dominics, i concretament per Ramon Martí, és el tema del darrer apartat en què es tracta l'obra de Ramon Llull. Martí és autor de diverses obres destinades a la conversió dels infidels, en les quals es pot observar una evolució que el porta des d'una doctrina propera a l'augustinisme, especialment pel que fa a les relacions entre fe i raó de què hem parlat més amunt, a situar-se en un horitzó apologetíc plenament tomista. Així, a diferència d'altres escrits anteriors, obres com el *Capistum iudeorum* o, sobretot, el *Pugio fidei*, presenten una delimitació clara entre els àmbits de la fe i la raó; a més, el dominic català hi desenvolupa un mètode demostratiu en el qual es manegen un gran nombre de fonts hebrees i islàmiques, preses com a autoritats que cal reinterpretar. Fins i tot pel que fa al to, aquestes obres s'allunyen molt dels serens i ideals diàlegs lul·lians: l'autor s'hi esforça a rebatre el seu interlocutor i a posar en evidència els seus errors en la interpretació de la pròpia tradició doctrinal. En l'apologetica de Ramon, en canvi, l'argumentació de tipus exegetíc desapareix i, el seu lloc, l'ocupa una argumentació racionalista amb la qual Llull, més que fer evidents els errors del rival, cerca fer-li entendre la fe —la creença— del cristià.

Un altre del tipus d'argumentació emprada per Ramon Martí al *Pugio fidei*, el trobem al cinquè capítol del volum, on es compara la seva interpretació del tetragrama bíblic amb la que en fa Arnau de Vilanova a la seva *Allocutio super significationem nominis Tetragrammaton*. El dominic, fent-se ressò de la tradició judaica entorn de les quatre consonants que componen el Nom innominable (*Jahvé* o *Jahveh*), afirma que signifiquen la Trinitat —les tres lletres diferents—, la qual, això no obstant, es realitza en la unitat divina —la lletra que es repeteix. Arnau, per la seva banda, planteja una hermenèutica que es basa en l'anàlisi de la forma de les lletres, tant en la versió hebrea del nom com en la llatina; coincideix amb el seu antic mestre a l'hora de considerar que s'hi fa referència al misteri de la Trinitat, si bé també remarca que la interpretació ha d'incloure la idea d'activitat que dona origen a una persona diferent en el si de la divinitat.

El darrer apartat, «L'Humanisme als països catalans», inclou tres estudis diferents, dedicats respectivament a Ramon Sibiuda, Anselm Turmeda i Joan Lluís Vives. Pel que fa als dos primers, se'n destaca la condició de precedents de l'Humanisme, que es concreta, en el cas de Sibiuda, en l'orientació antropocèntrica que presenta el seu *Liber creaturarum*; quant a Turmeda, el considera precursor de certs corrents humanistes per la seva «actitud individualista i egoista o, més exactament, egocèntrica» (p. 270). El darrer treball se centra en l'evolució que va experimentar la concepció de la dignitat humana al llarg de la producció de Vives, des de la confiança present a la primerenca *Fabula de homine* fins a obres més madures, com el *De anima et vita* o el *De concordia et discordia*, on la seva actitud es mostra força més crítica.

El volum d'Eusebi Colomer, en definitiva, encara que no pretengui ser una història de la filosofia elaborada als territoris de la Corona d'Aragó —malgrat l'amplitud de la matèria tractada, en

cap moment no té pretensions d'exhaustivitat—, sí que ens ofereix una visió aprofundida de determinades qüestions, entre les quals cal remarcar especialment el conreu de l'apologètica. És sobretot a partir d'aquesta línia temàtica que aconseguix cohesionar els diversos apartats i dotar-los d'una unitat de la qual manquen moltes vegades els reculls d'articles. Si a això se suma la claredat expositiva present al llarg de tot el llibre, que en cap moment, però, no va en detriment del rigor i de la profunditat amb què es tracten les qüestions, obtenim una imatge força aproximada de l'ideal al qual s'hauria d'aspirar a l'hora d'elaborar un llibre d'aquestes característiques.

JOAN SANTANACH I SUÑOL
Universitat de Barcelona